Debat Toekomst Intensieve Veehouderij

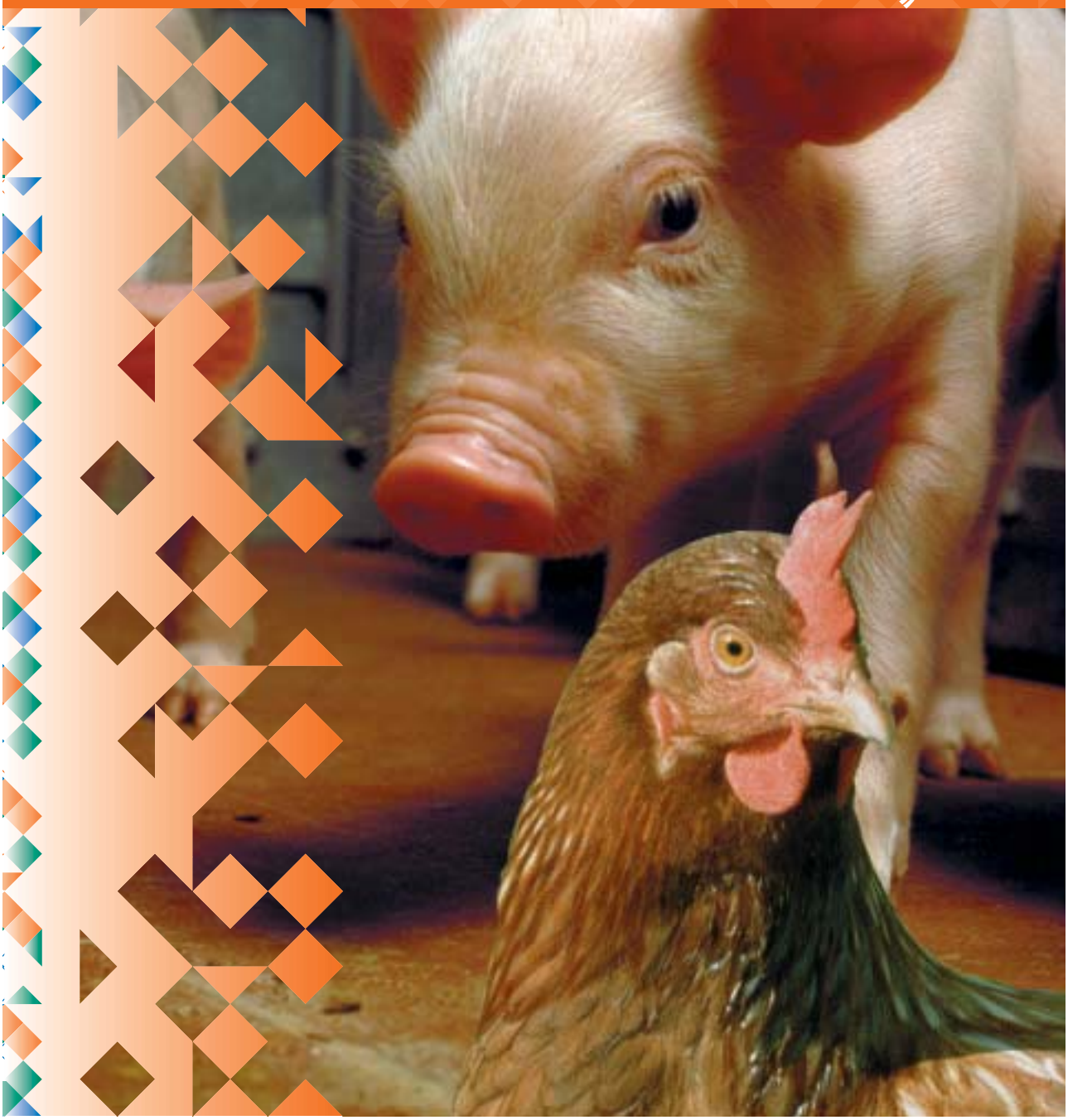

Groen ondernemen, innovatieve kracht

LNV wil de internationale concurrentie-kracht van het agro-bedrijfsleven versterken. Maatschappelijk verantwoord ondernemen is daarbij uitgangspunt. Meer aandacht voor milieu, dierenwelzijn én productkwaliteit biedt nieuwe markt-kansen.
Om bij te dragen aan duurzaam onder-nemerschap investeert LNV in onderzoek en innovatie. Onderwijs en voorlichting zorgen ervoor dat de resultaten voor iedereen beschikbaar zijn.

Debat Toekomst Intensieve Veehouderij

B30529

Colofon

‘Debat Toekomst Intensieve Veehouderij’

Uitgave
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73
Postbus 20401, 2500 EK Den Haag

Tekst
Leo van Marrewijk

Eindredactie
Ministerie van LNV, Directie Voorlichting

Foto omslag
Mieke van Engelen

Vormgeving
Ministerie van LNV, Directie IFA, Bedrijfsuitgeverij

Druk
Hollandia Equipage
Oplage: 3000

Meer informatie
Transitieteam Duurzame Landbouw
Tel.: 070 378 5736
www.minlnv.nl/debat

Voorwoord

In de tweede helft van 2003 zijn op verschillende momenten discussies gevoerd over de toekomst van de intensieve veehouderij in Nederland. De discussie was bedoeld om gezamenlijk te zoeken naar oplossingen voor problemen die spelen rondom de intensieve veehouderij.

Door de sector, maatschappelijke organisaties, burgers en (lokale) overheden is actief deelgenomen; partijen die eerder lijnrecht tegenover elkaar stonden, zijn samen om tafel gaan zitten. Het idee dat er 'iets' moest gebeuren werd gedeeld door de belanghebbenden, zo heb ik gemerkt. Vaak werd gevraagd naar een nadrukkelijke rol van de overheid. Daarom heb ik tijdens het slotdebat (de nationale dialoog) duidelijk gesteld dat de overheid niet alles kan. Echte veranderingen moeten komen uit de sector en daarbij zal de overheid, waar mogelijk, helpen.

Tijdens het debat heb ik genoeg aanknopingspunten gehoord waar we mee verder kunnen. Mijn conclusie luidt dat de intensieve veehouderij toekomst heeft in Nederland, mits alle partijen hier een eigen bijdrage aan willen leveren. Het debat bleek een goed middel om de discussie van de grond te krijgen, het echte werk moet nu gaan beginnen.

Voorliggend boekje behandelt in vogelvlucht de ontwikkelingen en gebeurtenissen tussen 20 juni 2003, de aankondiging van een maatschappelijk debat, en 19 december 2003, de dag waarop ik de Kamer via een brief informeerde over de ontwikkelingen en toekomst van de sector. Deze Kamerbrief vindt u, evenals verslagen van de regionale debatten en het verslag van de nationale dialoog met videocompilatie, als bijlagenrapport bij dit boekje.

Rest mij iedereen hartelijk te bedanken voor de inzet tijdens en rond de debatten. Uw reacties, bijdragen en suggesties hebben ons geholpen op weg naar een gezonde, duurzame sector waar ondernemer en consument trots op kunnen zijn.

De minister van Landbouw, Natuur
en Voedselkwaliteit,

dr. C.P. Veerman

Inhoud

1. Belevingsmonitor intensieve veehouderij Regeringsbeleid 9

2. Regiodebatten: reacties van enkele deelnemers 13

3. Reacties op dilemma's voor intensieve veehouderij, internet 17

4. Ingezonden reacties: visies over toekomst intensieve veehouderij 21

5. Consumentenplatform, stadsdebat, spiegeldebat 27

6. Scholenwedstrijd 29

7. Nationale dialoog toekomst intensieve veehouderij 31

8. Het debat in de media 33

9. En nu verder... 35

Inleiding

Op 20 juni 2003 gaf minister Veerman de aanzet voor een breed maatschappelijk debat over de toekomst van de intensieve veehouderij. Aanleidingen waren de recente dierziektencrises, de problemen in de sector en geluiden uit de maatschappij. In het najaar van 2003 werden tal van activiteiten georganiseerd om een goed inzicht te krijgen in meningen en wensen van publiek en sector over de toekomst van de intensieve veehouderij. Onderstaande tijdbalk vormt de rode draad in dit boekwerk en voert u van begin tot einde langs alle activiteiten die zijn georganiseerd voor het 'debat intensieve veehouderij'.

2003	
aankondiging debat	20 juni Brief minister Veerman aan Tweede Kamer. Aankondiging van een breed maatschappelijk debat over de toekomst van de intensieve veehouderij in Nederland.
uitnodiging debat	27 augustus Minister Veerman nodigt maatschappelijke organisaties, de sector, het publiek en onderwijsinstanties uit om deel te nemen aan het debat over de intensieve veehouderij.
belevings monitor	1-18 september Verdiepingsonderzoek onder burgers over intensieve veehouderij: 'belevingsmonitor'.
regio debatten	1, 8, 14 en 15 oktober Regiodebatten met sectororganisaties, maatschappelijke groeperingen, overheden, kennisinstellingen en publiek.
reacties website	20 oktober Sluitingsdatum reacties website (www.minlnv.nl/debat): ruim 1600 reacties van publiek op dilemma's intensieve veehouderij.
visies	20 oktober Inzendtermijn reacties gesloten: 98 visies van maatschappelijke organisaties/individuen op toekomst intensieve veehouderij in Nederland.
consumenten platform	21 oktober Debat consumentenplatform.

stadsdebat	**4 november** Stadsdebat 'Een veelzijdig stukje vlees' in Utrecht.
spiegel debatten	**5 en 7 november** Interne 'spiegeldebatten' LNV, Den Haag en Utrecht.
scholen wedstrijd nationale dialoog	**10 november** - Minister Veerman reikt prijzen uit aan winnaars scholenwedstrijd - Nationale dialoog in Beesd
brief Tweede Kamer	**19 december** Brief minister Veerman aan Tweede Kamer met bevindingen van het debat en aanbevelingen voor de toekomst.
2004	

Andere activiteiten

Het debat over de intensieve veehouderij bleef niet beperkt tot door LNV georganiseerde activiteiten. Ook andere organisaties leverden actief een eigen bijdrage. Om enkele voorbeelden te noemen:

- 27 september: Presentatie en discussie van De Maatschap Transitie Duurzame Landbouw
- 1 oktober: Debat Wageningen Universiteit en Research-centrum
- 3 oktober: Inleiding minister op jaarvergadering van Nederlandse Organisatie van Pluimveehouders
- 10 oktober: Debat Christelijke Agrarische Hogeschool (Dronten)
- 3 november: Het nationaal pluimveedebat van Stichting Solidariteit Pluimveehouderij
- 7 november: Politiek debat Rathenau Instituut

Ook zijn verslagen ontvangen van debatten die zijn georganiseerd door de Nederlandse Organisatie van Konijnenhouders, Producentenvereniging De Hoeve en de GIBO groep.

Dat het onderwerp velen aansprak, bleek uit de brede belang-stelling voor de activiteiten. Alle debatten zijn ruimschots bezocht en diverse organisaties hebben een eigen visie op de intensieve veehouderij in Nederland opgesteld en ingezonden. Ook kregen de verschillende activiteiten veel aandacht in de regionale en landelijke media.
Conclusies uit de ingezonden visies en uit het debat in de media zijn verderop in dit boekje terug te vinden. Verslagen van de regiodebatten vindt u in het bijlagenrapport. Hierin is ook een DVD opgenomen, met de documentaire die voor het debat is geproduceerd en een videocompilatie van de nationale dialoog.

1. Belevingsmonitor intensieve veehouderij

Op 27 augustus 2003 deed minister Veerman via verschillende brieven en advertenties een uitnodiging aan het brede publiek om deel te nemen aan het maatschappelijk debat. Daarnaast is door Market Respons een verdiepingsonderzoek uitgevoerd om inzicht te krijgen in de meningen van burgers over:

- **de intensieve veehouderij,**
- **dierenwelzijn,**
- **dierziekten,**
- **de productie en herkomst van voedsel.**

In totaal hebben 513 van de 799 aangeschreven panelleden (Nederlandse burgers van achttien jaar en ouder) meegewerkt.

Belangrijkste conclusies

Regeringsbeleid

Burgers vinden de aandacht van de regering voor de onderwerpen intensieve veehouderij, dierenwelzijn en dierziekten goed. Daar staat tegenover dat de Nederlander gemiddeld genomen ontevreden is over het regeringsbeleid ten aanzien van de intensieve veehouderij.
De bugers zijn positief over de boer zelf. Men is van mening dat: varkens- en pluimveeboeren zich houden aan de regels die de overheid hen oplegt en dat boeren goed zorgen voor het welzijn van hun dieren. Wel vindt driekwart van de Nederlanders dat boeren het economische belang boven het belang van dieren stellen.

Dierenwelzijn

Nederlandse burgers vinden het 'slecht' tot 'matig' gesteld met het dierenwelzijn in Nederland, maar nog altijd beter dan in andere Europese en niet-Europese landen.
Men houdt overwegend de boer aansprakelijk voor het welzijn van dieren, en niet de overheid. Nederlanders vinden het vooral belangrijk dat dieren voldoende ruimte hebben, buiten kunnen lopen en dat dieren de juiste voeding krijgen. Ook het inenten en het beperken van dierentransport hebben de aandacht.

Wat vindt u het belangrijkst als het gaat om dierenwelzijn (%)?

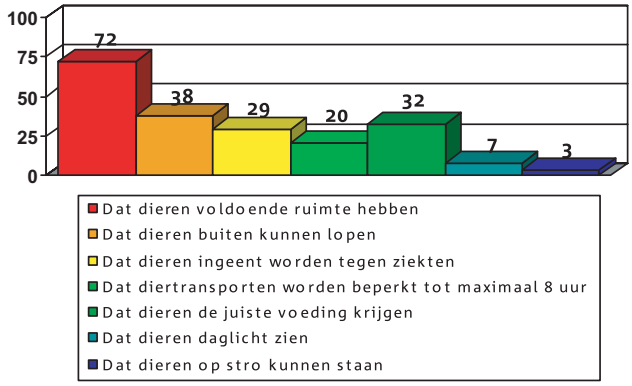

Dierziekten

Een ruime meerderheid van de Nederlanders vindt de uitbraak van dierziekten een probleem van ons allemaal (en niet alleen van de intensieve veehouderij). Een ruime meerderheid van de burgers vindt maatregelen als het afsluiten van een bepaald gebied bij de uitbraak van een dierziekte acceptabel.

Productie en herkomst van voedsel

Over het algemeen hechten burgers veel belang aan kennis over de herkomst en productie van voedsel. Uit het onderzoek blijkt dat zelfs als men weet dat het meer kost, nog bijna de helft van de burgers vindt dat Nederland hogere eisen moet stellen aan de intensieve veehouderij dan in andere landen.

In onderstaande tabel wordt op volgorde van belangrijkheid, aangegeven welke punten de aandacht van de burger hebben, inclusief de mate waarin (++=heel belangrijk, — = niet belangrijk).

Mening over de productie en herkomst van voedsel (%)

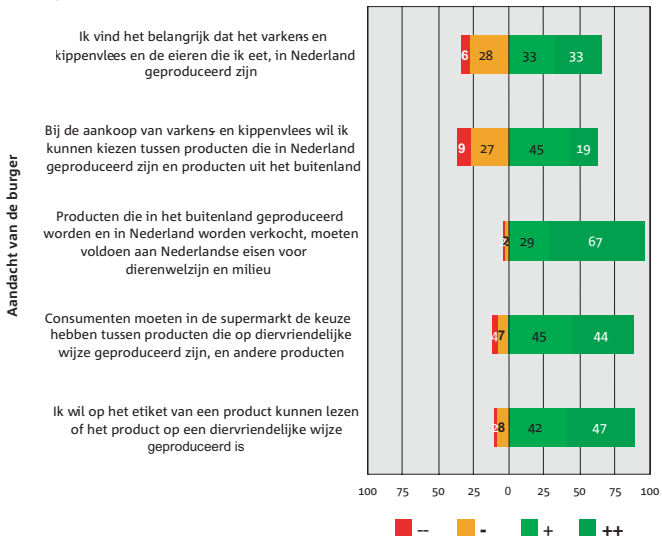

Overige resultaten

LNV is er voor boeren, burgers en maatschappij
In de ogen van Nederlanders moet de minister van LNV in meerdere mate (53%) het belang van de boeren dienen en in iets mindere mate (47%) dat van de burgers en de maatschappij.

Verantwoordelijkheid en vertrouwen
Voor het aanbod van diervriendelijk geproduceerde producten in de winkel, acht de helft van de Nederlanders de supermarkt verantwoordelijk, een derde houdt de overheid verantwoordelijk en 13% ziet dit als taak van de boer. De meningen over in wie men het meest vertrouwen heeft als het gaat om het aanbod van diervriendelijke producten in de supermarkt, zijn echter verdeeld. Klaarblijkelijk hebben in de ogen van de burger, zowel de overheid, de boer als de supermarkt hierin hun eigen rol en verantwoordelijkheid.

Wie betaalt de kosten?
Een grote meerderheid van de burgers vindt dat de overheid en de intensieve veehouderij gezamenlijk volledig moeten opdraaien voor de kosten van de intensieve veehouderij in Nederland. Wanneer Nederlanders specifiek wordt gevraagd naar wie de kosten moet betalen die gepaard gaan met de uitbraak van een dierziekte, antwoordt echter vier op de tien Nederlanders dat de overheid alleen deze kosten op zich moet nemen. Ongeveer een derde is van mening dat de veehouders (zowel de getroffenen als de niet-getroffenen) hiervoor moeten opdraaien. Ongeveer de helft van de burgers denkt dat momenteel de overheid de kosten van ruimingen betaalt, een vijfde denkt dat de overheid en de getroffen veehouders deze kosten samen betalen.

Algemene regels of uitzonderingen?
In zijn algemeenheid is 60% van de burgers van mening dat er minder regels moeten komen voor veehouders.
Aan de andere kant vindt ook ongeveer 60% dat bij de ruiming van dieren in geval van een uitbraak van een dierziekte verschillende (en dus meer) regels moeten komen voor dieren uit de industrie en hobbydieren.

De volledige versie van de belevingsmonitor is te vinden op: www.minlnv.nl/debat

2. Regiodebatten: reacties van enkele deelnemers

Na het verdiepingsonderzoek waarin de meningen van burgers zijn gepeild, volgde een viertal regionale debatten in het land. Deze debatten zijn in diverse media aangekondigd zodat alle betrokkenen de mogelijkheid werd geboden aanwezig te zijn op het debat naar keuze. Tijdens de regionale debatten werd aan de hand van stellingen en stemkastjes een gesprek uitgelokt tussen de verschillende partijen, vaak met tegengestelde belangen.

'Ik hoop dat dit debat een vervolg krijgt'

Minister Veerman was bij alle debatten aanwezig, maar had bewust een 'luisterende rol'. Partijen gingen onderling het gesprek aan, om gezamenlijk tot oplossingen te komen voor problemen die spelen rondom de intensieve veehouderij. Resultaten van de regionale debatten vormden één van de bouwstenen voor het slotdebat (de nationale dialoog). Het integrale (inhoudelijke) verslag van de regionale debatten en de nationale dialoog vindt u als bijlage bij dit boekje. Het verslag is ook via de website van het ministerie opvraagbaar (www.minlnv.nl/debat). Onderstaand vertelt een aantal deelnemers hoe zij het regionale debat hebben ervaren.

Ton Kroes, bestuurslid Nederland Verbond Varkenshouders:
"Ik vond het een goed en zinvol debat. Er werd naar elkaar geluisterd en de mensen behandelden elkaar met respect. Dat viel me reuze mee, want ik had verwacht dat de deelnemers zich veel radicaler zouden opstellen en meer zouden afgeven op elkaar. Maar er was juist begrip voor elkaars standpunt. Een goede zaak."
"Nu hoop ik dat het debat ook een vervolg krijgt; dat het niet alleen leidt tot een rapport dat in de kast verdwijnt. De minister zal er wel iets mee moéten, anders krijgt hij de mensen de volgende keer niet meer zo makkelijk op de been."

Bert van Ruitenbeek, directeur Biologica:
"Ik denk niet dat mensen na het debat met een heel ander idee de zaal uitlopen. Toch is het nuttig en heel democratisch, omdat er vaak over langere tijd een verschuiving in het denken optreedt. Dat zagen we bijvoorbeeld met de MKZ-crisis; toen wij voorstelden dieren te enten, werden we zowat aan de schandpaal genageld. Tegenwoordig is iedereen het erover eens dat er moeten worden geënt, de minister voorop."

Prof. dr. ir. Leo den Hartog, bijzonder hoogleraar in Wageningen en directeur R&D van Nutreco:
"Uit de debatten blijkt dat er een groot draagvlak is voor de intensieve veehouderij als onderdeel van de samenleving. Benodigde veranderingen in de veehouderij worden gezien als gezamenlijke verantwoordelijkheid van de gehele kolom. En er is steun voor een vereenvoudiging van de regels in combinatie met een striktere handhaving."
"In het verleden gingen discussies te veel over aantallen dieren in plaats van wat voor soort veehouderij we willen hebben. Dat werkte verlammend op de innovatiekracht van het bedrijfsleven. We moeten nu minimumregels vaststellen en de verschillende sectoren zelf voor de invulling laten zorgen."

Monique Jansen, studente journalistiek:
"Ik was als consument bij het debat, gewoon omdat ik het wel leuk vond om dit een keer mee te maken. Volgens mij was het nuttig om eens naar elkaars standpunten te luisteren, maar verder verwacht ik er weinig concrete resultaten van. Volgens mij zal de minister namelijk toch alleen luisteren naar wat er in EU-verband wordt besloten."

Jitka van Bruchem, vrijwilligster Wakker Dier:
"Ik vond het debat inhoudelijk moeilijk toegankelijk voor het algemene publiek. Als bestuurder van een van de schakels in de voedselketen, maatschappelijke organisaties en overheid, weet je wat er speelt en waar de knelpunten liggen."
"Er is nu een aantal belangrijke beslissingen te nemen om de problemen in de intensieve veehouderij op te lossen, van onderzoek en publieksvoorlichting tot beperkende wetgeving. De regie daarvan ligt bij de overheid, zodat een Nederlands product straks garant staat voor een maatschappelijk verantwoord product."

Marc Jansen, hoofd consument en kwaliteit Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (CBL):
"Volgens mij ontkomt de overheid er niet aan, randvoorwaarden te stellen aan de veehouderij. Daarbij dient ze alle belangen van de Nederlanders af te wegen. Een lastige taak, maar daarvoor wordt de overheid betaald. Het gaat daarbij om voedselveiligheid, dierenwelzijn, milieu en arbeidsomstandigheden. Die willen wij zoveel

mogelijk geharmoniseerd zien, te beginnen bij Europa. Retailers hebben daartoe al een eigen initiatief genomen met Eurep-GAP. Maar daarbij lopen we binnen Europa vaak tegen lokale wetgeving aan die de concurrentieverhoudingen verstoort. Dat aanpakken is een taak van de overheid."

Bron: nieuwsbrief 'Onderweg naar Duurzame Landbouw', oktober 2003

Het Portaal

Verschillende belangen ontmoeten elkaar tijdens het debat over de intensieve veehouderij.

3. Reacties op dilemma's voor intensieve veehouderij, internet

Naast aanwezigheid bij de regionale debatten, werd belangstellenden de mogelijkheid geboden via internet (www.minlnv.nl/debat) te reageren op zeven dilemma's rondom de intensieve veehouderij. Per dilemma werd een korte beschrijving gegeven, waarna direct de eigen reactie kon worden ingevoerd. In totaal zijn in de periode van 1 september tot 20 oktober ruim 1600 reacties binnengekomen.

Onderstaand wordt per dilemma, op volgorde van het aantal ontvangen reacties, de samenvatting van de betreffende reacties gegeven. Het dilemma 'dieren buiten of in de stal?' staat bovenaan; hierop zijn de meeste reacties binnen gekomen.

Ranglijst van dilemma's: op welk dilemma is het meest gereageerd?
1. Dieren buiten of in de stal?
2. Het maatschappelijk belang of het bedrijfsbelang?
3. Wie betaalt de rekening: de samenleving of de bedrijven?
4. Overheidsingrijpen of vrije markt?
5. Nationale eisen stellen in een internationale markt?
6. Vertrouwen is nodig, maar niet voldoende aanwezig
7. Algemene grove regels of rekening houden met iedereen?

Samenvatting van de reacties per dilemma:

1. Dieren buiten of in de stal?
Bij dit dilemma speelt dierenwelzijn een centrale rol in de reacties, maar de definities voor dierenwelzijn lopen uiteen. De meeste mensen menen dat dierenwelzijn het best is gewaarborgd als dieren de mogelijkheid hebben om buiten te lopen.
Daar tegenover staan echter veel mensen die pleiten voor het op stal houden van dieren. Argumenten hiervoor zijn het geringere risico van dierziekten, hygiëne, voedselveiligheid en economische motieven.
Het argument van 'minder dierziekten' wordt door enkelen bestreden; zij vinden dat dieren juist meer weerstand opbouwen

als ze buiten lopen. Ook wordt gewezen op de landschappelijke waarde van dieren die naar buiten kunnen.

Foto's: Mieke van Engelen

Dieren buiten *Of in de stal*

2. Het maatschappelijk belang of het bedrijfsbelang?
Het bedrijfsbelang maakt deel uit van het maatschappelijk belang, vinden veel respondenten, omdat dit ook een 'gezonde veehouderij en veilig voedsel' betekent. De meeste mensen pleiten voor meer aandacht voor het maatschappelijk belang en/of dierenwelzijn. Om te zorgen voor een beter evenwicht tussen maatschappelijk en bedrijfsbelang, wordt 'vaccineren' vaak genoemd. Een groot deel van de mensen vindt het niet acceptabel dat gezonde dieren worden geruimd, zeker niet als het gaat om hobbydieren. Onder de mensen die vinden dat het bedrijfsbelang zwaarder moet wegen, wordt het exportbelang als argument gebruikt. Ook wordt gepleit voor meer openheid: 'laat zien dat je als boer maatschappelijk verantwoord onderneemt'. Een aantal mensen vindt dat intensieve veehouderij moet verdwijnen omdat er in Nederland geen plaats meer voor is.

3. Wie betaalt de rekening: de samenleving of de bedrijven?
'Een eerlijke prijs voor een diervriendelijk product' is belangrijk voor veel mensen. Wel wordt daarbij aangetekend dat 'de consument spreekt met gespleten tong: wel hoge eisen aan boeren stellen en in het schap alleen het goedkoopste product kiezen'. Weinig mensen willen 'meebetalen aan de bio-industrie'. Er wordt meerdere keren gepleit voor hogere subsidies/extra steun voor biologische boeren. Ook wordt ervoor gepleit om dit dilemma vooral Europees te beschouwen.
Bij het omlaag brengen van de kosten wordt 'doorgeschoten, dure regelgeving' meerdere keren genoemd. Anderen pleiten voor een 'milieu- en ziektebestrijdingbelasting' of vinden dat de 'tussenhandel teveel verdient'. Verder wordt opgemerkt dat het 'logisch' is als de samenleving de rekening betaalt omdat 'goede, veilige producten nu eenmaal hun prijs hebben'.

4. Overheidsingrijpen of vrije markt?
De meeste respondenten vinden dat er een rol is weggelegd voor de overheid, maar de invulling van die rol verschilt sterk. Velen pleiten voor een 'regulerende' overheid, waarbij 'sturing niet moet overgaan in een dictaat'.
Als voorbeelden van overheidsingrijpen worden genoemd 'sluitende internationale regels en afspraken maken', 'subsidies op duurzame productie, boetes of strengere regels voor niet-duurzaam' en 'meer voorlichting/landelijke campagnes over verantwoord consumentengedrag'. Sommige mensen vinden het de hoogste tijd dat de overheid hard ingrijpt. Een minderheid heeft een voorkeur voor de vrije markt.

5. Nationale eisen stellen in een internationale markt?
'Nationale eisen stellen' is geen goede zaak als het gaat om 'het beste jongetje van de klas' te willen zijn, blijkt uit veel reacties. Anderen vinden dat Nederland juist wel een voorbeeldfunctie moet vervullen. Er wordt regelmatig op gewezen dat de Nederlandse overheid nauwelijks dwingend kan optreden in verband met Europese regelgeving in een mondiale markt.
Bij de mensen die pleiten voor aanvullende nationale eisen, worden duurzaamheid, welzijn en milieu gebruikt als argumenten. Een 'duidelijk keurmerk', 'vergoedingen landschapsbeheer', 'voorlichting' en 'etikettering' worden genoemd als mogelijkheden van nationale maatregelen. Ook strengere controle of heffingen op producten uit landen waar men het minder nauw neemt op het gebied van voedselveiligheid en dierenwelzijn, worden meerdere keren genoemd.

6. Vertrouwen is nodig, maar niet voldoende aanwezig
De meeste mensen erkennen dat er meer vertrouwen nodig is. Kernwoord in de oplossingsgerichte opmerkingen is 'transparantie': bij de overheid (opstellen van regels), maar ook bij de producent (productiewijze).
Mensen reageren bij dit dilemma op vertrouwen tussen verschillende partijen: vertrouwen tussen markt en overheid, vertrouwen tussen consument en markt en vertrouwen tussen consument en overheid. Er worden verschillende oplossingen aangedragen om het vertrouwen te versterken: 'een kijkje bij elkaar in de keuken nemen', 'stimuleren van duurzame productie', 'controleerbare regels opstellen', 'meer voorlichting over producten' en 'overtreders streng aanpakken' worden vaak genoemd.

7. Algemene grove regels of rekening houden met iedereen?
Eenvoudige, grove regelgeving heeft een duidelijke voorkeur. 'Geen dictaat, maar sturing'. Veel respondenten koppelen daaraan dat die regels daadwerkelijk (door één instantie), stevig moeten worden gecontroleerd. Sommige mensen wijzen erop

dat vereenvoudigde regelgeving ten koste kan gaan van milieu, welzijn, innovatie of biologische landbouw.
Anderen pleiten voor het 'in samenspraak' maken van eenvoudige regels. 'Daag veehouders zelf uit om met alternatieven te komen' is daar een voorbeeld van. Ook wordt gepleit voor het duidelijk uitleggen van regelgeving.

4. Ingezonden reacties: visies over toekomst intensieve veehouderij

Minister Veerman heeft voor het brede debat alle maatschappelijke organisaties uitgenodigd hun visie te geven op de toekomst van de intensieve veehouderij. In totaal hebben 98 organisaties en individuen van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. De reacties zijn onder te verdelen in: 38 reacties van individuen, 40 reacties van maatschappelijke organisaties, 16 reacties uit de wereld van wetenschap, onderzoek, voorlichting en onderwijs en 4 reacties van overheidsinstanties. Het Expertise Centrum van LNV heeft een analyse gemaakt van visies en rapporten die al voor de start van dit debat waren verschenen. Resultaten hiervan zijn niet meegenomen in onderstaande samenvatting van de ingezonden visies, maar geïnteresseerden kunnen de rapportage opvragen bij het Expertise Centrum.

Algemene conclusies

- Partijen tonen grote betrokkenheid en geven aan ook betrokken te willen blijven bij vervolgactiviteiten.
- In vergelijking met de websitereacties blijken de door individuen ingestuurde reacties duidelijk emotioneler van aard. De meeste reacties zijn afkomstig van mensen die direct bij de sector betrokken zijn. Overige reacties zijn qua herkomst heel divers.
- Een groot aantal reacties is gegeven aan de hand van de zeven dilemma's.
- Over het algemeen zijn constructieve bijdragen geleverd. Bij veel reacties wordt echter een mening gepresenteerd zonder dat wordt uitgewerkt hoe deze kan worden gerealiseerd.
- In de discussie heeft zich een aantal nieuwe partijen gemeld (bijvoorbeeld Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders, Stichting Zeldzame Huisdierrassen, enkele organisaties op basis van christelijke inslag). Opvallend is dat er geen of nauwelijks reacties zijn uit de bankwereld, de boekhoud- en

accountantskantoren, individuele supermarktketens en overheden.

- Maatschappelijke organisaties kennen veel verantwoordelijkheid toe aan de overheid.

- Een rode draad in de reacties: de consument moet beter worden geïnformeerd over de verschillende producten en productiewijzen van de intensieve veehouderij.

- De perspectieven van de intensieve veehouderij worden vooral geschetst tegen de achtergrond van internationale marktontwikkelingen en EU-beleid. Milieu, ruimtelijke en landschappelijke ontwikkelingen binnen Nederland worden nauwelijks genoemd.

- Van de duurzaamheidtekorten voeren dierenwelzijn en diergezondheid de boventoon.

- Er is overeenstemming dat bij dierziektencrises geënt moet kunnen worden.

Conclusies per dilemma

Bij het dilemma 'maatschappelijk belang of bedrijfsbelang' heeft men wel begrip voor een goede afweging van maatschappelijk nut en maatschappelijke lasten. Hierbij worden aan het nut en de lasten wel verschillende waarden toegekend. Over de noodzaak tot enten tegen de zogenaamde A-lijst dierziekten is iedereen het eens. Daarmee verschuift het dilemma van de nationale naar de Europese tafel.

Wanneer het gaat om dilemma 'wie betaalt de rekening: de samenleving of de bedrijven?' lijken partijen het standpunt te delen dat de overheid en het bedrijfsleven gezamenlijk de kosten van dierziektebestrijding moeten betalen. Een aantal partijen (niet-sectororganisaties) vindt wel dat de sector daarbij meer verantwoordelijkheid moet nemen en de kosten bij voorkeur moet kunnen doorberekenen. De sectororganisaties willen meer invloed als ze meer moeten betalen.

Het dilemma: 'dieren buiten of in stal' wordt vrij eenduidig benaderd; veel organisaties vinden dat dieren buiten moeten kunnen lopen, maar vragen zich tegelijkertijd af of dit voor het welzijn wel essentieel is. Hoewel de risicobeleving van buiten lopen uiteen loopt, vindt wel (bijna) iedereen dat buiten lopen geen risico's mag opleveren voor de gezondheid van mens en dier. In de reacties op het dilemma 'overheidsingrijpen of vrije markt?' pleiten de maatschappelijke organisaties voor een sterke overheidsrol (met onder meer heffingen en subsidies) gericht op een

meer duurzame productie en consumptie. De sectorgerelateerde organisaties pleiten voor een vrije markt binnen de EU.

Wat betreft het dilemma 'nationale eisen in een internationale markt' is er overeenstemming over de wens te komen tot een 'level playing field' vooral op EU-niveau, waarbij in internationaal verband wordt gepleit voor verhoging van kwaliteitsvoorwaarden. Er is duidelijk overeenstemming over de voorwaarden die moeten gelden voor producten die van buiten de EU komen, namelijk voldoen aan EU-eisen.

Bij het dilemma 'algemene grove regels of rekening houden met iedereen' is bijna iedereen voor vereenvoudiging en wordt voor doelvoorschriften gepleit in plaats van middelvoorschriften. Ook de milieu- en dierenbeschermingsorganisaties zijn voor vereenvoudiging, zolang hun eigen belangen of principes maar niet in gevaar komen.

Uit de reacties op het dilemma 'Vertrouwen is nodig, maar niet voldoende aanwezig' blijkt dat je vertrouwen moet verdienen. Open en eerlijk communiceren en uitwisseling van kennis worden daarbij veelvuldig genoemd als middelen om het vertrouwen te herstellen.

Overzicht binnengekomen reacties naar sector (individuele reacties zijn hierbij buiten beschouwing gebleven)

Landbouw(keten)gerelateerde organsiatie
Biologica
Bond van Varkens K.I. Verenigingen
Demeter
FIDIN (Vereniging van Fabrikanten en Importeurs van Diergeneesmiddelen in Nederland)
LTO Nederland
NCR (Nationale Coöperatieve Raad voor Land- en tuinbouw)
Nederlandse Bond van handelaren in Vee, afdeling Noord-Brabant
Nederlandse Bond van Waaghouders van levend vee
Nederlandse organisatie van konijnenhouders
Nederlandse Vakbond Pluimveehouders i.o.
NEFATO (Vereniging van Nederlandse Fabrikanten van voedertoevoegingen)
NEPLUVI (Vereniging van Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie)
NEVEDI (Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie)
NLTO Varkens/pluimveehouderij
Nederlandse Vakbond van Varkenshouders (NVV)
Porc d'Or/Van der Linde Fourages

Producentenvereniging De Hoeve (verslag debat 1/10 te Sterksel)
Produktschappen Vee, Vlees en Eieren (PVVE)
Reformatorisch Maatschappelijke Unie, TopGMV Vakgroep Agrariërs
Rijnvallei
Stichting Biologische Pluimveehouderij
Stichting Blij met een ei
Vakgroep Vleeskalverhouderij Limburg

Overige (maatschappelijke) organisaties
Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (CBL)
Christelijk Ecologisch Netwerk (CEN)
CIWF (Stichting Compassion In World Farming Nederland)
Consumentenbond
Dierenbescherming
KNMvD (Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde)
Milieufederaties
Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders
Stichting Natuur en Milieu (incl. aangeboden Maatregelenpakket Toekomst IV)
Stichting Zeldzame Huisdierrassen
Stichting Wakker Dier
Vereniging Natuurmonumenten
Vrouwennetwerk voor Landbouw, Voedsel en Groen
Werkgroep Landbouw en Armoede

Kennis, innovatie- en adviesgerelateerd
Agro Keten kennis
Christelijke Agrarische Hogeschool Dronten
Erich Helfferich (agrarisch onderwijsdeskundige)
Faculteit der Diergeneeskunde Universiteit Utrecht
GIBO groep
InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
IRMA (Institute for Risk Management in Agriculture, WUR)
Maatschap Transitie Duurzame Landbouw
Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)
Porculum (ondervereniging van de Veetelers WUR)
PTC+ (Praktijk en Trainings Centrum)
Rathenau Instituut
Studenten van Van Hall Instituut
WUR, Animal Sciences Group
WUR Dier en Omgeving
WUR, Dossier bijdrage (verslag debat, artikelen e.d.)

Overheden/politiek/bestuur:
Gemeente Tholen
Landbouwwerkgroep Groenlinks
Provincie Drenthe
Staatsbosbeheer Gelderland

De rapportage van het Expertise Centrum is per e-mail op te vragen: balie@minlnv.nl, publicatie 247, € 5,- administratie- en verzendkosten.

5. Consumentenplatform, stadsdebat, spiegeldebat

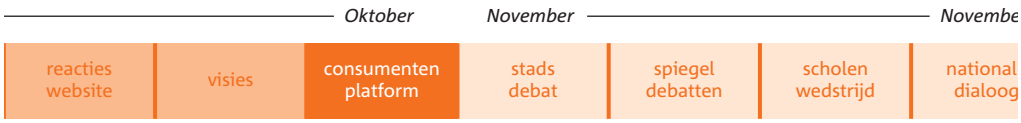

Tijdens de regionale debatten bleek een moeilijk te vatten doelgroep 'de consument'. Feitelijk zijn alle partijen zelf ook consumenten, maar de consument zonder directe belangen bij de intensieve veehouderij bleek niet warm te lopen voor het debat. Om meer inzicht te krijgen in de ideeën van 'de consument' is in het Consumentenplatform gesproken over de dilemma's. Daarnaast wilde LNV 'de stedeling' bereiken door de organisatie van een stadsdebat, in het centrum van Utrecht. Tot slot is ook voor de LNV-medewerkers een 'spiegeldebat' georganiseerd. De 'nieuwe manier van werken' voor de overheid (van zorgen vóór, naar zorgen dát) stond hierbij centraal.

Consumentenplatform

Op 21 oktober debatteerde het Consumentenplatform, een gemêleerd gezelschap dat regelmatig bijeenkomt om het ministerie te adviseren over een bepaald thema, over de intensieve veehouderij. Het gesprek was bedoeld om vanuit de consument licht te werpen op dilemma's in de intensieve veehouderij. Namens LNV concludeerde Secretaris-Generaal Chris Kalden dat de overheid haar rol op twee manieren kan invullen:

1. De overheid moet niet de markt willen regelen, maar kan wel volstrekt transparant positie kiezen en zo andere partijen mee krijgen. Dit kan de overheid doen nadat er gezamenlijk is geprobeerd om tot een agenda te komen.
2. Beschikbare informatie beter benutten. De overheid doet niets met de geweldige hoeveelheid data uit kwaliteitssystemen en toezichtgegevens. Ze zou deze gegevens beschikbaar kunnen stellen aan NGO's en consumenten.

Het complete verslag van het Consumentenplatform kunt u lezen op www.minlnv.nl, klik op 'Consumentenplatform'.

Stadsdebat

In Utrecht werd op 4 november in opdracht van LNV een stadsdebat georganiseerd. Een zaal belangstellenden kon in gesprek gaan met deskundige panelleden. Sommigen van de panelleden pleitten tijdens het debat voor een actievere rol voor de overheid. Bovendien is een stringente certificering noodzakelijk, zo vonden de meeste deelnemers aan het debat. Ook werd ingegaan op de tweeslachtige houding van de consument: de consument die wel verontwaardigd is als er dieren geruimd moeten worden, maar niet bereid is om meer te betalen voor duurzame producten. Sommige aanwezigen meenden dat de overheid dat kan ondervangen door duidelijke minimumeisen voor vlees (‘APK voor vlees’) te formuleren.

Een verslag van het stadsdebat is terug te vinden op de website van LNV: www.minlnv.nl/debat

Spiegeldebat LNV

Voor de eigen medewerkers heeft LNV twee ‘spiegeldebatten’ georganiseerd, waarbij het debat over de intensieve veehouderij nadrukkelijk in verband werd gebracht met ‘een andere rol voor de overheid’: minder dicterend dan voorheen en meer de ruimte laten voor ondernemersinitiatieven. Want net als de sector, de maatschappelijke organisaties en de consument, moeten ook LNV-medewerkers groeien naar en wennen aan een nieuwe werkwijze, met bijpassende verantwoordelijkheden. De aanwezige ambtenaren bleken zich bewust te zijn van hun 'nieuwe rol'. Een grote meerderheid voelde meer voor het gebruik van 'een mix aan instrumenten' om nieuwe wegen in te slaan, dan voor nieuwe regels om tot oplossingen te komen. Loslaten, partijen stimuleren en faciliteren bleek het credo. 'Stimuleer de koplopers en geef hen de ruimte om een duurzame ontwikkeling tot stand te brengen' was één van de suggesties. De aanwezigen toonden grote betrokkenheid: ruim 75% voelt zichzelf als ambtenaar verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een duurzame samenleving.

6. Scholenwedstrijd

Duurzame landbouw is gericht op de toekomst. Daarom zijn ook studenten tijdens het debat nadrukkelijk betrokken. Minister Veerman heeft de studenten van het middelbaar en hoger agrarisch onderwijs uitgedaagd een essay te schrijven over de toekomst van de intensieve veehouderij in Nederland.

Voor de beoordeling van de essays is een deskundige jury samengesteld. Leden van de jury waren J. Bouma (voorzitter Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt), drs. A. van Wanrooij (directeur Food & Agribusiness van de Rabobank Nederland) en M. Verhoef (eindredacteur van het Vakblad voor Groenonderwijs).

De jury constateerde bij de HBO-inzendingen (15 essays) een grote variatie in kwaliteit, zowel inhoudelijk als qua leesbaarheid en opbouw van het betoog. Twee essays staken er met kop en schouders bovenuit, beide afkomstig van de Hogere Agrarische School Den Bosch. Het winnende essay ‘Duurzaam uiteindelijk goedkoper’ (geschreven door Marieke van Liempd, Anna Schildtwacht en Eva Lunenberg) schetst een oplossing door duurzaamheid economisch rendabel te maken. Via een korte schets van de huidige situatie (‘Waarom zou je 60 procent meer betalen voor een product dat er aan de buitenzijde hetzelfde of zelfs minder fraai uitziet dan een vergelijkbaar product?’) gaan de schrijvers in op de latent aanwezige bereidheid van de consument om (iets) meer te betalen voor biologische producten. “De meeste consumenten, zo blijkt uit diverse onderzoeken, vinden het milieu en het welzijn van mens en dier wel heel belangrijk.”

Voor het MBO bleek het onderwerp moeilijk inpasbaar in het lopende onderwijsprogramma, er is dan ook maar één inzending ontvangen. De studenten Niels Godrie, Renée Maaswinkel, Jasper de Hoon, Joost Maes, Johan Nooren en Leo Ammerlaan van het Prinsentuin College in Breda werden door de jury als waardige winnaars bestempeld; de MBO-studenten leverden werk dat op HBO-niveau zit. In de winnende powerpointpresentatie worden de dilemma’s in de intensieve veehouderij duidelijk

aangegeven, de complexiteit van het onderwerp komt goed uit de verf en er zijn heldere keuzen gemaakt.

Het Portaal

De winnaars ontvingen uit handen van minister Veerman € 2500 als prijs voor hun inzending.

De ingezonden essays zijn gebundeld en uitgereikt tijdens de nationale dialoog. U kunt een exemplaar verkrijgen bij LNV Infotiek: 070 - 3784062.

7. Nationale dialoog toekomst intensieve veehouderij

)ktober	November		November	December	2004
sumenten latform	stads debat	spiegel debatten	scholen wedstrijd	nationale dialoog	brief Tweede Kamer	en nu verder

Partijen zien mogelijkheden voor duurzame samenwerking

De nationale dialoog over de toekomst van de intensieve veehouderij op 10 november 2003 in Beesd vormde een hoogtepunt in de reeks debatten over de sector en de maatschappij. Op uitnodiging van minister Veerman discussieerden zo'n 170 beslissers en bewegers over 'de sector in beweging'. De nationale dialoog was een passend sluitstuk van de discussies die daarvoor al waren gevoerd. Dat was ook de bedoeling: na de regionale debatten waarin alle belanghebbenden hun zegje konden doen, was het nationale debat vooral bedoeld om oplossingsgericht te denken. De sector, maatschappelijke organisaties en retail waren vertegenwoordigd, zochten én vonden openingen om de sector te verduurzamen.

De minister concludeerde na afloop dan ook dat de nationale dialoog geslaagd was, maar riep alle belanghebbenden vooral op om zelf actie te ondernemen. "De overheid doet mee, maar loopt niet voorop. De echte veranderingen komen uit de markt en zijn daarom duurzaam. De overheid zal steunen waar ze maar kan." Volgens de minister hoeft de intensieve veehouderij het land niet uit, maar de sector moet wel veranderen. Er blijft plaats voor een specifieke vorm van veehouderij, toegesneden op de maatschappelijke eisen. "Anders, klein en levenskrachtig voor de toekomst gereed."

Het verslag van de nationale dialoog is opgenomen als bijlage bij de brief van de minister aan de Tweede Kamer. U vindt deze brief als bijlage bij dit boekje.

Het Portaal

Het debat werd door de aanwezigen ingespannen gevolgd.

Het Portaal

Alle partijen kregen de kans van zich te laten horen.
Op de foto: Mevrouw ten Have, Vice-voorzitter van de vakgroep LTO Varkenshouderij.

8. Het debat in de media

Het debat over de toekomst van de intensieve veehouderij heeft veel media-aandacht opgeleverd. Landelijke en regionale kranten, vakbladen, radio en televisie besteedden vooral vanaf de start van de regionale debatten ruim aandacht aan de debattenreeks en andere activiteiten.

In de vele verschillende opinies en verslagen was een duidelijke lijn te ontdekken. Bij de start van het debat was er vrij veel scepsis, die later plaatsmaakte voor een mildere toon. In eerste instantie overheerste echter de voorzichtigheid. 'Uitkijken dat de debatten niet vaag worden', 'onmogelijk om uit alle debatten een rode draad te halen' en 'de commissie-Wijffels heeft iets dergelijks al gedaan' zijn daar voorbeelden van. Aan de andere kant zijn sommige media hoopvol: 'Het is goed dat de ideeën voor de toekomst nu van onderop komen'.
Bij de start van het eerste regionale debat zijn de commentaren wisselend. NRC Handelsblad is verrast dat boeren en maatschappelijke organisaties 'netjes' met elkaar discussiëren. 'De Nederlandse boer lijkt definitief een polderaar geworden'.
Dagblad Trouw meldt na het eerste regionale debat al te weten waar de minister heen wil: 'minder dieren in de veeteelt, de productie geheel maatschappelijk verantwoord maken en alleen produceren voor de West-Europese regio met een straal van 500 kilometer rondom Utrecht'. Volgens het dagblad houden de mogelijkheden van de minister op bij 'een moreel appèl en het masseren van de zielen'.

Concurrentiepositie

Ook klinken er waarschuwende woorden in diverse media. Het debat gaat te veel over nationale belangen en te weinig over de internationale concurrentiepositie. En die positie wordt, met onder meer de stijgende import van goedkoop buitenlands vlees, met de dag wankeler. Langzamerhand bemoeien steeds meer maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden zich met de discussie in de media. De verbreding van de discussie krijgt ook gestalte in de Tweede Kamer tijdens de behandeling

van de landbouwbegroting, waar diverse politici overigens kritiek hebben op het debat. Het Agrarisch Dagblad toont zich ietwat verbaasd. “Gaat de minister praten met de sector, is het weer niet goed!” Dezelfde krant vindt dat minister Veerman zijn ‘duurzame profiel’ heeft opgepoetst. ‘De Nederlandse landbouw ontkomt niet aan verdere verduurzaming’.

Prijzenslag

De prijzenslag in de supermarkten geeft het debat in oktober een extra injectie, hoewel sommige media juist spreken over ‘een schaduw over het debat’. Want terwijl tijdens de debatten door alle partijen wordt betoogd dat ‘duurzaam voedsel voor een eerlijke prijs’ moet worden verkocht, laat de prijzenoorlog volgens veel media zien dat er structureel iets moet veranderen om die eerlijke prijs te garanderen. Ook het Nationale Pluimvee-debat in Utrecht (3 november) zorgt voor extra aandacht in de pers. Volgens het vakblad De Boerderij zouden de afspraken die de pluimveesector heeft gemaakt, een voorbeeld moeten zijn voor de gehele intensieve veehouderij.

Nationale dialoog

Rond de nationale dialoog in Beesd komen veel oplossings-gerichte ideeën naar voren in de pers, variërend van consumenten-heffingen op vlees tot een betere etikettering of één nationaal keurmerk. Het nationale debat zelf wordt verschillend becommen-tarieerd, maar de meeste media brengen de handreiking van BestMeat (geen vlees inkopen dat niet voldoet aan normen van dierenwelzijn en voedselveiligheid) als pure winst.
De Volkskrant concludeert na afloop van de nationale dialoog dat ‘het einde van de bio-industrie nabij’ is. Het Algemeen Dagblad, dat het politieke debat op 7 november in Den Bosch volgde, meent juist dat ‘politieke partijen bio-industrie als een gegeven beschouwen’ en ‘een glorieuze doorstart van de bio-industrie’ mogelijk is. De Telegraaf denkt daar anders over. De krant heeft waardering voor ‘de vervelende boodschap’ die minister Veerman brengt aan de intensieve veehouders. ‘Voor de creatievelingen onder hen is zeker een overlevingskans’, vindt de krant. ‘Maar voor velen ziet de toekomst er niet vrolijk uit. Het is verstandig van minister Veerman dat niet te verhullen’.

9. En nu verder...

Uit het debat blijkt dat de zeven dilemma's rondom de intensieve veehouderij door de betrokkenen breed worden herkend. De vooruitzichten van nieuwe richtlijnen, beperkingen en internationale concurrentie zijn zorgwekkend. Toch heeft minister Veerman geconstateerd dat er in Nederland plaats is voor intensieve veehouderij. Om dat waar te maken zijn wél grote veranderingen en inspanningen van alle partijen noodzakelijk.

Toekomstperspectief

Tijdens het debat werd een toekomstperspectief zichtbaar voor een intensieve veehouderij die marktgericht is, en die met herkenbare en hoogwaardige producten ook inhoud kan geven aan ecologische en sociale duurzaamheid. De minister ziet toekomst voor een intensieve veehouderijkolom die kwaliteit produceert en die met service en uitgekiende logistiek opereert op de Noordwest-Europese vers- en conveniencemarkt. Maatschappelijk verantwoord ondernemen neemt hierbij een natuurlijke plaats in.

Inzet van de overheid

De overheid heeft geen dirigerende rol bij het aanpakken en oplossen van de problemen, maar wil wél het kader geven en verbeteren waarbinnen de partijen in de sector moeten opereren. Minister Veerman wil in EU-verband scherpere normen stellen voor dierenwelzijn, milieu en sociale aspecten en tegelijkertijd ruimte geven aan ondernemersschap. Daarnaast wil hij actief initiatieven van derden steunen die gericht zijn op vernieuwing, voor zover dat juridisch en financieel mogelijk is. Onderwijs en onderzoek krijgen een nieuwe impuls, belemmerende regels worden waar mogelijk weggenomen. Voor bedrijven die nu in de knel zitten, wil de overheid nieuwe vestigingsruimte bieden, onder meer via reconstructieplannen. Bij nieuwe dierziekte-uitbraken zal waar mogelijk worden geënt.
Van de meermalen geopperde mogelijkheid van prijscorrigerende (consumenten)heffing wordt afgezien. Dit stuit op grote juridische en handelstechnische bezwaren en leidt bovendien tot een

verhoging van de administratieve lasten. Om de consument een kwaliteitskeuze tussen producten te bieden, wil de minister duidelijke labels en betere kentengarantiesystemen die transparantie bevorderen.

Actief blijven, nu en in de toekomst

Het is nu aan ondernemers, dus aan de veehouders, toeleveranciers, verwerkers, retail, banken, andere dienstverleners en aan maatschappelijke organisaties, om gezamenlijk de uitdaging op te pakken op weg naar een gezonde, levensvatbare intensieve veehouderij. Op basis van de waargenomen inzet, ervaringen en resultaten van de uiteenlopende partijen, heeft de minister besloten een jaarlijkse herhaling van de op 10 november gehouden 'Nationale Dialoog' te organiseren. Hier kan periodiek de 'temperatuur' van het ontwikkelingsproces worden opgenomen. Daarnaast overweegt de minister een overkoepelend 'platform' voor vernieuwing en inspiratie in te stellen, in aanvulling op de gerichte werkverbanden waarin de feitelijke vernieuwingen worden ontwikkeld. Daarin zullen nadrukkelijk de consumenten vertegenwoordigd zijn. In de komende vijf jaar moeten de stappen worden gezet die het fundament voor de toekomst leggen. Dat kan, als een ieder verantwoordelijkheid neemt en bereid is om invulling te geven aan de uitspraken die de afsluiting van het debat markeerden.

Bovenstaande informatie is ontleend aan de brief van de minister aan de Tweede Kamer, 19 december 2003. Deze brief vindt u in het bijlagenrapport bij dit boekje.

Voedsel en groen
van internationale klasse

Onder dit motto werkt het ministerie van LNV aan veilig, verantwoord geproduceerd voedsel en een vitale natuur.

Het platteland moet economisch gezond blijven met behoud van landschap en cultuur. Tenslotte wil LNV de internationale concurrentiekracht van de agrarische sector versterken, met maatschappelijk verantwoord ondernemen als uitgangspunt.

LNV heeft anderen nodig om dit te realiseren. Alle betrokkenen moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Transparante besluitvorming is daarbij voorwaarde. LNV geeft richting, stelt waar nodig kaders, stimuleert en financiert.

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

B30529